

„Vetkőzd le az új embert, s öltsd fel a régít”

Interszubsztitívitás és individuáció az *Enyim, tied, övé* című Jókai-regényben

Isten nélkül meg tudunk lenni.
De a Másik nélkül nem boldogulunk.
(Jean Améry)

Az *Enyim, tied, övé* (1875) nem tartozik a Jókai-kánon fókuszában álló szövegek közé, annak ellenére, hogy esztétikai teljesítőképessége nem marad el a legjobbra értékelt regények mögött. A viszonylagos szakirodalmi érdektelenség mögött talán éppen az állhat, hogy a szöveg részben ellenáll azoknak a kanonizációs elveknek, melyek a Jókai-poétika leírására szolgáltak. Az *Enyim, tied, övé*ben Jókai – saját prózapoétikája, írásmódja, világlátása kontextusában – kísérletet tesz a lélektani regény egyedi változatának a megalkotására. A szöveg románcos cselekményközpontúsága dacára olyan kérdéseket állít a jelentésteremtés középpontjába, melyeket leginkább a realista megalkotottságú szövegek esetében szokás feltenni. Felvetésem persze közel sem mondható eredetinek: Csáth Géza éppen az *Enyim, tied, övé* kapcsán beszél „egy pszichológiai alapon álló esztétikai kritika tudományos módszerének” szükségességéről a Jókai-olvasásban: szerinte a bevett klisék¹ folytonos felemlegetése helyett a szövegek prefreudiánus árnyaltságú regisztereinek a feltárására kellene koncentrálnia az irodalomkritikának, hiszen Jókai „realisabb, finomabb részletező és mélyebben látó reális analitikus Flaubert-nél”.²

Közismert, hogy Csáth értelmezési javaslata zárvány maradt a Jókai-recepcióban. Inkább a regénypoétikai eljárások anakronisztikusságát elmarasztaló bírálatok értelmező metaforái kanonizálódtak a szakirodalmi és a szélesebb értelmiségi köztudatban: így többek között Gyulai Pál és Péterfy Jenő kritikai észrevételei, melyek szarkasztikus hangnemben bírálták a Jókai-próza romantikus témáit, alakításmódjait, a pszichológiai részletezést mellőző jellemteremtési stratégiáit. Igaz, értelmezésük elsősorban a szövegek románcos poétikai műveleteire irányult, s ez elfedte előlük néhány meghatározó regény – így többek között az *Enyim, tied, övé* – feltűnő antropológiai attitűdjeit:³ azt a szisztematikusan kidolgozott struktúrát, amely az Én léte-

¹ „Nem a való életet írja le, alakjai nem élő emberek, fantáziája valóságátlanúságba viszi.” Csáth Géza, *Egy Jókai-regény analízise = Uő., Rejtelmek labirintusában*, Magvető, Budapest, 1995, 138.

² *Uő.*, 139.

³ Péterfy Jenő a „művészi pszichológ” Flaubert regénypoétikai modellje felől olvassa Jókait, s találja kidolgozatlanok regényei lélektani regiszterét. Hosszasan értekezik az *Enyim, tied, övé* gyengéiről is: „Csakugyan férfi sorsa a nő. Hanem e három nő mind egy férfi sorsa? Szeréna Incéje, dalia, hősosz; Hannáé közönséges, gyöngé ember; Belle Ange-é örültekházából való nyomorult. Tessék e három

sülésének, jelenlétének és széthullásának a folyamatrajzát viszi végig, tudatosan ügyelve az interszubbjektivitás jelenségére, valamint az én és a világ viszonyának aspektusaira. A regény dialógusba lép két korábbi, meghatározó Jókai-szöveg emberfelfogásával, az ott kirajzolódó személyiségfejlődés folyamatrajzával: Áldorfay Ince sorsalkulása a Timár Mihály-i és a Berend Iván-i modell alternatív változataként jön létre.⁴ Nem lehetetleníti el, nem vonja vissza azokat, pusztán a mitizáló szemléletmóddal életre hívott személyiségmintákat helyezi egy másfajta miliőbe és összefüggésrendszerbe. Az 1848–49-es szabadságharc újabb alternatív reprezentációja is nagy súlyt kap a regényben: a kollektív-nemzeti identitás kerete, megtartó ereje ugyanúgy kérdésessé válik a regény modernkori víziójában, mint az önmagát kiteljesítő ember Timár Mihály-i modellje vagy a polgárosodó világ mítoszi eszményképe, Berend Iván lélek- és személyiségrajza.

I. „És ebből a tömkelegből nincs már szabadulás”
Az én kialakulása és széthullása

Áldorfay Ince életútja egy integer személyiség létrejöttének, szükségszerű változásának, majd fokozatos széthullásának a folyamatrajzát reprezentálja a regényben. A *Tavas* című nyitófejezet – a szerzetes ifjakban munkálkodó vitalitás és szellemi erő képeiben, a természet lüktetésében felsejlő életlehetőségek víziójában – Áldorfay személyiségalakulásának a kezdő lépését mutatja be. Nyitott könyvként indul a szerzetes-főhős (és elválaszthatatlan társa, Stomfai Gideon) élete, hogy bejárja az én és a személy születésének, világban létének és széthullásának útját. Az alakulástörténet modellszerű leírására – első megközelítésben – Martin Buber antropológiai vízióját hívom segítségül. Az *Én és Te* buber-i koncepciója a Másik által létesülő, interszubbjektív viszonylatokban egzisztáló lényként ragadja meg az embert, illetve az ember és a környező világ között lezajló interakciókat: „mint legtöbb kortársa, így Buber számára is, az Én viszony és nem szubsztancia. Csak olyan Én-ként létezhet, aki vagy egy Te felé fordul, vagy egy Az-t ragad meg”.⁵ Én önmagában nem létezik, állítja Buber, mindig viszonylatok függvénye: „Önmagam egész lényé koncentrációja és összeolvadása soha nem történhet általam, és soha nem történhet nélkülem. A Te által leszek Én-né. S hogy Én-né leszek, mondom: Te. Minden valóságos élet – találkozás.”⁶

Az Én–Te és az Én–Az alapviszony meghatározása meglehetősen misztikus, ám mégis pontosan rögzített fogalmi rendben történik az osztrák származású zsidó gondolkodó munkájában. Az Én–Te kapcsolat a Másik emberrel, a természettel és a szellemi létezőkkel megélt intenzív szeretetkapcsolat és egységélmény. Kulcsszava a

Incét egy emberbe foglalni! Jókainak sikerül – mert neki minden sikerül, de aligha pszichológiai fejlesztés, hanem ugró ötletek útján.” PÉTERFY Jenő, *Jókai Mór = Uő., Válogatott művei*, Szépirodalmi, Budapest, 1983, 618.

⁴ Lásd SZAJBÉLY Mihály, *Jókai Mór*, Kalligram, Pozsony, 2010, 272–273.

⁵ Emmanuel LÉVINAS, *Martin Buber és a megismerés elmélete*, ford. TARNAY László = Uő., *Nyelv és közelség*, Jelenkor, Pécs, 1997, 98.

⁶ Martin BUBER, *Én és Te*, ford. BÍRÓ Dániel, Európa, Budapest, 1991, 6., 15.

viszony és a *találkozás*: az ember úgy képes megragadni létezése legfelső fokát, a jelenlét állapotát, úgy képes átlépni egója antropológiai korlátait, ha a Másikkal (másik emberrel, természettel, Istennel) való folytonos találkozásban engedi áramlani a kölcsönösség kegyelmét. „A Te nem határos. Aki azt mondja: Te, annak nincsen valamije, annak semmije sincs. De a viszonyban áll” – írja Buber, jelezve egyben azt is, hogy ez a viszony nem tartható fent folytonosan megélt Én-állapotként a mindennapiság világában.⁷ Az ember a külvilág számos aspektusával érintkezésben álló, a külvilág formáló dinamizmusában egzisztáló entitás. Ennek a terepe az Én–Az reláció, az ember énjének azon aspektusa, mely a világhoz, a másik emberhez fűződő tapasztaló viszonyulás kontextusában formálódik. Itt minden a *tapasztalat* és a *használat* tárgya lesz: a másikkal való viszonyt nem a misztikus egységélmény, hanem a különválasztottság beállítódása jellemzi, a jelenlét intenzív megélése helyett a múlt és a jövő vonzása dominál, az ént a szerzés és a birtoklás ösztönei mozgatják, a világot pedig az oksági megismerés útján bekebelező attitűd jellemzi.⁸

Buber a kétarcú világban kétarcú magatartást felvállaló én születésének a folyamatrajzát három lépésben körvonalazza, mely modellül szolgál Áldorfay negatív individuációjának leírásához. „Az »Én–Te« alapszó Én előtti; az utóbbi alapszó viszont az Én és az Az összekapcsolásából jött létre – Én utáni. [... A] most támadt Én kijelenti, hogy Ő a tapasztalások hordozója, a környező világ pedig azoknak a tárgya.”⁹ Az én, a személy (Én–Te relációban) vagy az individuum (Én–Az relációban) tehát nem eleve adott, hanem viszonylatok polaritásában formálódó entitás.

Az első lépésben éntudat (ego) nélküli énállapotot találunk: „Kezdetben van a viszony: mint a lényeg kategóriája, mint készenlét, mint befogadásra kész forma, mint lélekmodell; a viszony apriorija; a velünk született Te.”¹⁰ Második lépésben az Én–Te viszony szüli az éntudatot: „Az ember Te által lesz Én-né. Az átellenben álló jön és tovatűnik, viszony-történekek összesűrűsödnek és szétporladnak, s e váltakozásban, minden fordulatnál növekedve tisztul a mindig azonos partner tudata, az Én-tudat.”¹¹ Ezt követi – harmadik lépésben – az öntudat teljes letisztultsága: a reflexió, az önszemlélet képessége, a tapasztalat és használat képességeinek elsajátítása: „az Én egy pillanatra szembekerül önmagával, a különválttal, mint Te-vel, hogy rögtön birtokba vegye önmagát, és ettől fogva önmaga tudatában lépjen a viszonyokba.”¹² Az Én–Az alapszó énjének születése tehát nem más, mint a tapasztaló, világot birtokba vevő én-állapot megszilárdulása.

Az énfőmódolás folyamatának három lépése egyben három különböző énállapotnak, három lelki beállítódásnak is felfogható: az első az én (ego) nélküli állapot, a második az élet áramlásában – szeretetkapcsolatban, hitben, egységélményben feloldódó, önmaga középpontjában egzisztáló – énállapot, a harmadik pedig az önmagát különválasztottságban élő és definiáló, a külvilágot tapasztaló, használó és birtokolni

⁷ Uo., 7.

⁸ Lásd Uo., 8., 17., 37., 62.

⁹ Uo., 28., 30.

¹⁰ Uo., 35.

¹¹ Uo., 36.

¹² Uo., 37.

igyekvő énállapot. Az ember helyzetétől, szituációtól függően mozog ezen beállítódások között: ideális esetben mindhárom aktív és előhívható, gondot egyik vagy másik beállítódás túlzott dominanciája vagy kizárólagossága okozhat.

Szerzetesi létének előrehaladásában Áldorfay „személye” a hívő-lét, a krisztusi szolgálatnak szentelt áldozati lét mintázatának megfelelően szerveződik. Amikor legfőbb ellenlábasa, „kísértője”, Gideon az élet értelméről kérdezi, válaszában énjének verbális reprezentációja tesz kísérletet, önléírása pedig az egótlan személyfelfogás retorikai bázisára épül:

Választ adok. Mi az élet „itt” és bárhol „e földön” nekem és neked? A hit, remény és a szeretet. Hiszek az emberiségben, hiszek a hazámban, hiszek a mennyországban; remélem az elsőnek tökéletesülését, a másodiknak felvirágzását, a harmadiknak örök üdvét; szeretem a hármat együtt... [...]

Enyim a természet világa. A fák növéseben, a csillagok hullásában tanulom ismerni az Isten hatalmát s a természet alkotó erejét, a növények az én barátaim, s a bennök rejlő gyógyerőt megvallják nekem. A négy elem minden meteorjai hozzám beszélnek, s a porszem és a vízcsepp csodákat mutogat nekem. *Enyim a tudományok világa,* melynek magasain minél feljebb hágok, annál szélesebb látkör terül el körülöm, bámulatos új országaival, mik közül csak egynek is minden titkait megismerni, rövid az élet. [...]

Enyim a jövő nemzedék világa. A lelki fénynek egy kis központja leszek, melytől a többi lelkek meggyulladnak. S rajtam áll, hogy az ivadék, melynek szelleme rám volt bízva, okos, mívelt, boldog, igazságszerető, hűséges és erényes legyen. Ha megvénuülök, egy nagy család vesz körül, fiak, unokák, dédunokák, kikben az a szellem, az az erkölcs, az a tudomány él tovább, melyet én szereztem nekik: apáiktól csak testüket kapják, de lelkük kincseit éntőlem. [...]

S a menny világa is enyim. Enyim a hitnél fogva. Enyim az előttem haladott vértanúk, hitbajnokok érdemeinél fogva, kiket követnem könnyű és édes munka nekem, s kiknek boldogságát elérhetnem erősebb vágy nekem a szív minden szenvedélyeinél. *Enyim önlélekemnek világa! S ott béke van és nyugalom... (I/26–27.)*¹³

A megszólalásban kirajzolódó személy identitásképe egyszerre én előtti (ego, használó-tapasztaló én nélküli), illetve a külvilág társadalmi-személyes kötődéseitől mentes Én–Te viszonyban kialakuló én képét ölti magára.¹⁴ Tudatos, de nem öntudatos, önmagát elhatároltságában megelőző én képze az. Buber szerint az egyén az Én–Te viszony teljességét három regiszteren élheti meg: a természetben, a másokkal létesített szeretetviszonyban, valamint a szellemi létezőkkel ápoltságban. ¹⁵ „Enyim a természet világa. [...] Enyim a jövő nemzedék világa. [...] S a menny

¹³ A zárójelben lévő oldalszámok a következő kiadásra vonatkoznak: JÓKAI Mór, *Enyim, tied övé,* I–II., s. a. r. GERGELY Gergely, Akadémiai, Budapest, 1964.

¹⁴ „Én a szellem gyönyöreit bírom, más a testét. Az én gyönyöröm örökké tartó, soha nem hervadó. Az övé rövid, mulékony, hosszú bánattal viselő. Én is szerethetek, mindent és mindenkit. Engem is szerethet mindenki. Lehetek boldog, és tehetem boldoggá azt, akit szeretek.” (I/50)

¹⁵ Lásd BUBER, I. m., 9., 123–124.

világa is enyim. Enyim a hitnél fogva” – jelenti ki Áldorfay. A visszatérő *enyim* formula itt nem a birtoklást, hanem az én különböző viszonylatokban történő intenzív-cselekvő feloldódását jelöli: a természeti világ rejtelmeibe avatottság, a másik embert tudással és szeretettel formáló hivatásbeli aktivitás, és az istenhit lelki békét és teremtő nyugalmat szavatoló biztossága jelöli ki ennek a személyfelfogásnak a kereteit, de egyben a határait is.

Mert bármennyire is integer ez a személyiség, bármily tökéletesen harmonizál krisztusi előképével, olyan határai vannak, melyet a történő élet állandóan ostromol. A hit–remény–szeretet, a haza–emberiség–mennyország, a természet–ember–Isten hármasságaira épülő személyiségformáció ugyanis az emberi lét lehetőségeinek egyik abszolút végletét testesíti meg, s mint ilyen, az ellenpólus folytonos vonzásának hatása alatt áll: elkerülhetetlen, hogy ilyen ostrom alatt álljon. Itt a test kísértéseinél, a szellem restségénél, a tudattalanul munkálkodó ösztönöknek kitettségnél összetettebb kihívásokról van szó, olyan helyzetekről, melyek éppen e hármasságok egyedi elvárásainak ellentmondásosságából nőnek ki. Áldorfay integer személyiségének megtörése ugyanis nem egyik vagy másik elvárás megszegéséből adódik, hanem ezen elvárások egymásnak feszülő kívánalmaiból. A regényben Stomfai Gideon az, aki ezeket világosan megfogalmazza, és egy ellentétes személy kimunkálásával tükörszerűen mutatja fel Áldorfay számára, aki életének sorsszerű, alapvető döntéseket igénylő fordulataiban is szembesülni kénytelen ezekkel az ellentmondásos elvárásokkal.

Áldorfay papi munkája során találkozik a személyiségét, hitvallását és hivatását reprezentáló és folyton-folyvást megerősítő Mária-ikon földi képmásával, a református-lelkész apa és a hithű katolikus anya által szigorú hitben nevelt Serenával. A találkozás elkerülhetetlen, hiszen személye kizárólag a férfielv által felépülő személyiségben fogan (az apátúr és a szerzetesek világa mint példaadó közeg; az apja festi a Mária-ikont), s bár a befogadás és a feloldódás aktsaiban nőies elveket is sajátjaként él meg, létezése mindenképpen egyoldalú. A kísértés nem a test felől érkezik, betű szerint nem mond ellent vállalt identitása morális parancsainak és a hozzá kapcsolódó szigorú társadalmi elvárásoknak. Szerelmi vonzódása nem mond ellent a befogadó természet parancsának, az önzetlen emberszeretet törvényének, s a hit alapvető kívánalmainak sem, hiszen egy szigorú morális életfelfogást magáévá tevő árva lányról van szó, aki gondolkodásában, érzelmeiben, ösztöneiben is hordozza ezt a hithelvű lelki beállítódást.¹⁶ Ám a vágy és a vonzódás összességében mégis ellentmond a papi-szerzetesi hivatásnak, a krisztusi személy földi létben revelálódni óhajtó eszményképének, és vállalt identitása visszavonására készteti.¹⁷

¹⁶ „Hogyan védje magát akkor, ha egyenrangú nemes érzelem támad fogadása ellenében, [...] midőn nem a kárhuzatos gyönyör és az idvezítő vezeclés között kell választania, hanem két fájdalom között, amiknek egyike »résztvét«, a másika »kötelesség« nevet visel.” (I/65.) „Két árnyéka van: az egyik fényes, a másik sötét. Ha bűn volna az, ami ellen küzd, könnyű győzelme volna; segítségére jönne Isten; de az is erény, mit leküzdeni akar: a legnemesebb, a legtisztább érzelem, minden salakjátul a vér forró vágyainak ment, épp olyan tiszta imádat egy földi szent iránt, mint az a másik.” (I/66.)

¹⁷ „Becsületét ki tiszteli egy leánynak, aki szép? El kell vesznie majd vagy testileg, vagy lelkileg. És teneked nem lehet őt megmentened. [...] Ha napszámos volnál, ha koldus volnál, együtt mehetnél vele dolgozni, együtt mehetnél koldulni. Senki sem vagy. [...] Egész tudományod, minden világod a földön és az

Áldorfay nem kerülheti el a második találkozást Serenával, amikor a lány haldokló anyjának kell feladnia az utolsó kenetet; nem kerülheti el a haza megvédésének hívó szavát, mely ugyan a hit elvárásaival ellentétes igényekkel is előáll (másik ember megölése), ám saját identitásának egyik sarokköve is. S végül a harctér káoszában való szerelmes egymásra találás végképp átlendíti Áldorfayt egy másik identitásba és másik énállapotba, mely radikálisan különbözik az előzőtől. Ugyanakkor ez a – javarészt sorsszerű, tehát szabadság és kényszerűség határmezsgyéjén születő – változás (katolikus hit és szerzetesi lét elhagyása, tanító-bölcs szerep feladása, intenzív feloldódás a külvilág történéseiben) még egyáltalán nem vonja vissza az integer személyiség megalkotásának a lehetőségét. Sőt éppen az ellenkező tendencia irányába tart, amely Bubernél a második lépés: az Én–Te viszony revelatív megélésében születő én létrejöttéről van szó, olyan énről, amely már készen áll a külvilág tapasztaló, birtokló el-sajátítására, be tud lépni az Én–Az viszonylatok hálójába.

A tendencia tehát kettős, és ellentmondástól feszül. Nem csak Gideon mutat rá ennek a személyiségmintázatnak a határait és hiányaira,¹⁸ hanem Serena anyja, a dudai lévita özvegye is. Serena anyjának gyónása paradox bűnvallás: nem a hitelvek áthágása, hanem következetes betartása okozza halála előtti büntudatát, amely szinte átokformulaként nehezedik lányára. A református lelkész feleségeként kitart a katolikus hit életvezetési elvei és erkölcsi normái mellett, s ennek szellemében neveli a lányát is. Így a boldog családi élet ellenére nemcsak férje karrierjét helyezi vakvágányra, hanem – a nevelés miatt rögzült lelki beállítódás miatt – a lánya jövőjét is. „Egyetlen nagy bűnöm az, amiben erényemet kerestem, hogy oly buzgó voltam, amilyennek nem kellett volna lennem.” (I/55.) Hogy mindez erősebb egy haldokló anya kétségbeesett, egyedül hagyott lánya sorsáért aggódó érzelmkitörésen, azt Serena viselkedése is megerősíti. A bűn és az átok, melyre anyja Áldorfaynak céloz,¹⁹ nyilván Serena szerzetes-pap iránt táplált és anyja előtt is nyilvánvaló szerelmi vonzódása. Ám ez mégis a hit és a szeretet jegyében fogant, sorsszerű történések által generált folyamat eredménye, így inkább a szigorú életelvek alapján leélt élet határait és következményeit mutat rá.

A szerelemben fogant és a háború hevében megszentelt Én–Te viszony kettős eredménnyel zárul: a harcok folyamatos, ám megerősítő istenítéletként szolgálnak a szá-

égben, és munkáid, miket az utókor számára készítesz, és szolgálataid a hazának, az emberiségnek, és leendő hírneved, dicsőséged mind nem ér fel – egy igazi férfi szabad kézzszorításával...” (I/55.)

¹⁸ „Hová lettek márványba vésett elveid? Mi lett a világból, amit magadnak alkottál? [...] Ki mondta azt: enyém a tudomány világa! s ki taposott legelső a könyvre, midőn a trombitát megfújták, hogy kardot kössön? [...] Ki mondta azt: enyim az ifjú nemzedék világa, csillaga leszek, melytől fényt kölcsönöz; apja, nagyapja, dédapja leszek, ki lelket ad neki, s belé erényeket, tudományt, igaz hitet! S ki állt az ifjú nemzedék élére, hogy őt a halálba vigye, ahol lemészároltatik, s elvész szentség nélkül, kegyelem nélkül? [...] Ah – monda diadalmas gúnyval Gideon –, tehát te nem azért sietsz a vérmezőre, hogy ott gyilkolni segíts, hanem hogy ott meghalj! Barátom: te nem vagy »hős«, nem vagy »hazafi« – hanem szerelmes.” (I/75.)

¹⁹ „Hiszen ha csak meg kellene halnom, ha csak el kellene kárhoznom – hörög a nő –, befognám szájamat kezeimmel: hallgass! ne kínozz másokat azzal, ami neked fáj. Szenvedd ki a halált – szóltan, s szenvedj az örökkévalóságig – mindig szóltan. De mikor őt is magammal ragadom! Leányomat! Azt a tisztá, ártatlan teremtetést, aki olyan még, mint a kristály: velem ragadom őt a kárhozat posványába! A lelkész az ajtó felé lépett. Jól sejtette ő, mi teher nyomja e nő lelkét, meggýónatlanul is.” (I/59.)

mukra. Ince személye újrastrukturálódik: középponttal rendelkező, önmagában és a világban helyét megtaláló én formálódik belőle.²⁰ A kapcsolat nemcsak a harcokban állja ki a próbát, hanem az üldözés éveiben és az új világba vándorlás során is. Ince családot alapít és egzisztenciát teremt, javarészt felesége szeretetének és gyakorlatiasságának köszönhetően. Többször reflektál rá, hogy saját énjének középpontja a feleségével való viszonyban gyökerezik.²¹

Ugyanakkor a dudai találkozás és a csatatéri nász egy másik folyamatot is elindít, amely végül felbontja az Én–Te viszony biztosságára alapuló én integritását, majd fokozatosan sors- és identitásvesztéshez vezet. Serena, anyja halála után komolyan számot vet az öngyilkosság gondolatával, s mivel hitelveivel szemben áll az élet önkéntes elvetésének gondolata, a mártírhálal formájában meghívott vég gondolata ültetődik el benne.²² Ezért megy el ápolónőnek a szabadságharcba, s végeredményben ezért nem hallgat arra a belső hangra, amely akkor szólal meg benne, amikor Incét – még a szabadságharc idején – országgyűlési képviselőnek választják. Igaz, ez a folyamat korántsem az ő kezében van, az Amerikában nevet és identitást szerzett Áldorfay készítetéseire igazodik, ám a lelke mélyén húzódozó szuicid programozást nem tudja végérvényesen felülírni.

Áldorfay énje közben fokozatosan bevonódik az Én–Az világ viszonylataiba. A tapasztaló, használó, birtokolni vágyó, kereső énje ugyanis éppen az Én–Te viszony beteljesedésével aktivizálódik, Buber elgondolásának megfelelően. Érdekes, hogyan formálódik át az *enyim* metaforája, hogyan jön létre a korábbi egótlán magatartással szemben az egós beállítódás, melynek a csírája már megismerkedésük kezdetén kibontakozik. Ince, bármennyire is próbálja elnyomni felébredő szerelmét Serena iránt, az érzésekkel hasztalan küzd: potenciális „vetélytársával”, a dudai levitával kapcsolatos gondolataiban megjelenik a világot használni, a Másikat tárgyként birtokolni óhajtó attitűd.

Az árnyék előtte járt messze elnyúlva. S az árnyék beszélt hozzá: [...] Rátaláltál. Ez az. „Az enyim.” Az oltárkép eredetije. A szűz. Eszményképe a szűznek. [...] Az a „más” az utolsók egyike: te az elsők elsője vagy. Az egy vézna, félszeg,

²⁰ „Áldorfay olyasmit érzett szívében, aminek nem tudta a nevét. Háromszáz emberrel megtámadni és elfogni ezerkétszázat. Neki, a kétnapos katonának, követőivel, a szénégetőkkel és fuvarosokkal legyőzni négyszer annyi gyakorlott vitézt! És ennél a gondolatnál édes, gyönyörteljes melegét érezni! Mi ez? A férfierő ébredése az! Az elrejtett, lekötött erély rögtöni szétsugárzása az idegekben. Érzé, hogy ő azt, ami képtelenség, megtenni elég merész. S ez az érzés gyönyör.” (I/95.)

²¹ „De hát arra emlékezünk-e, hogy mindezt a sok nehéz »nincs többé« gondját egyetlen »van még« képes volt megengyhíteni? Van még egy nő, aki az »enyim«. Enyim; szeret; velem van... [...] Amíg ez az enyim, addig nem ejt el sem veszteség, sem csábítás. Addig, ha nincs vagyonunk, de van kincsünk; ha nincs hivatalunk, de van ösztönünk minden munkára; ha nincs jövődönk, de van reményünk mindent viszszaszerezni egyszer; – még a hazát is, s addig otthonunk is van. Ahol ketten együtt lehetünk, az az otthon.” (I/224–225.)

²² „Megbocsátja-e az Isten, ha magunk keressük a halált, mely hívásunkra nem akar jönni?” (I/63.) – kérdezi a szintén szuicid gondolatok hatása alatt álló Áldorfayt Serena, akinek nemleges válasza után a mártírhálal eszménye felé fordul. „– Köszönöm – monda ihletten. – Ezt óhajtottam tudni. Tehát akik szemközt mennek a halálba, úgy, hogy egy nagy, magasztos eszmének szolgálnak általa, azoknak szándéka nem bűn, hanem erény; ha célt értek, nem kárhoznak el, hanem idve zülnek.” (I/64.)

nevetséges alak; te egy délceg dalia. Az egy homályos eszű korlátozott lélek, kinek minden világa egy falu, minden tudománya egy biblia: [...] te pedig egy lángész, ki a korszellemmel együtt haladtál, s a tudomány egész csillagrendszerében ismered az utat. [...] És mégis mennyivel több az a „másik”, mint te vagy: ő bírhatja azt, amit te soha! „Apage Satanas!” De az árnyékot nem bírta elűzni magától. (I/49)

Ince, aki korábban nem ismerte a Másikkal, embertársával szembeni elkülönülést, itt az egős én önleírásában definiálja magát. Ám a birtoklásvágy egyidejűleg a Másik részleges tagadását is jelenti. „A másikkal való találkozás abban a tényben ragadható meg, hogy sohasem birtoklom, még ha az uralmam ki is terjedne rá, vagy a szolgáltatomban állna” – írja Lévinas.²³ Áldorfay, miközben a szerelmi érzésekbe bekerül a birtoklás, a megragadás vágya, a közelítéssel együtt megkezdji a távolodást is a Serenával megélt szeretetviszonytól és egyben önmaga középpontjától. Az Én–Az viszonyban létesülő énállapot legalább annyira fontos az ember számára, mint a Másikban, a létben, a jelenlétben feloldódó én. Az, hogy az éntudathoz szorosan hozzátartozik a *nekem-tudat*, a *birtok-tudat*, önmagában még nem probléma: az egyensúly megbillenése azonban már igen. Ráadásul ebben a helyzetben, az Az világ, a külvilág történései, a társadalom intézményei és más emberek is eldöntőleg belefolyanak az ember életébe, s ezek folytonos kihívásban tartják Ince újonnan formálódott énjét.

Amivel legelőször szembesülnie kell, az az identitáslehetőségek mérhetetlen elszaporodása. Áldorfay a szerzetesi pálya elhagyása után szabadságharcosnak áll, feleségül veszi Serenát, ezt követően pedig folyamatosan a legkülönfélébb pályák, hivatások vonzásába kerül (párizsi üzletember, levitaság, képviselőiség, katonai pálya, gazdálkodó stb.): egyre fokozódó mértékben kell döntéseket hoznia hivatásválasztása és a hozzá kapcsolódó identitásmintázatok között.

Az első ilyen lehetőség Walter Leótól érkezik: miután Ince kimentti az éppen gerillavezér Gideon karmai közül, előbb vagyonának felét, majd a becsület hangjának elutasító gesztusa után párizsi bankjának egyik állását kínálja fel számára a háború utáni időkre. Ezzel sem akkor, sem később nem él Áldorfay, ám a képviselői hivatásra – Serena ellenérzései dacára – igent mond, s itt el is kezdődik a főhős fokozatos és egyre inkább sodródó belevonódása az Az világába. Száműzetése kezdetén még ő maga választ életpályát (a Magyarországra való visszatérés vagy a török katonai pálya helyett Amerikába utazik), ugyanakkor a tapasztalás vágya, a világ birtokbavételének, használó átalakításának az ösztöne már itt magával ragadja. Biztos egzisztenciát teremtenek a kertjükből kinövő gazdasággal, ám az európai háborúk híre magával ragadja Incét. Elfogadja az amerikai lapok „harcitudoúsítói” ajánlatait (újabb identitás), majd a magyar országgyűlés újraelakulásakor (gyermeke halálát követően) visszaindul Magyarországra, immár Serenával. Ekkor történik a végzetes hajóbaleset, melyben Serena meghal, s Áldorfay élete is új irányt kell hogy vegyen. Szükségszerűen, befolyásolhatatlan kényszer hatására, ám mégsem tőle teljesen független okból. A baleset a sorsszerű véletlen számlájára írandó, ám benne rejlett viszonyuk megoldatlan

²³ Emmanuel LÉVINAS, *Fundamentális-e az ontológia?*, ford. TARNAY László = Uő., *Nyelv és közelség*, 13.

regiszterében: abban a törésben, mely a mélyen vallásos identifikáció miatt rejtett bűntudati – és ebből fakadó szuicid – beállítódást hozott létre mindkettőjükben: gyermekük halála újra felerősíti ezt az attitűdöt. Serena maga is kereste ezt a végzetet, hiszen vészjósló megérzései ellenére maga biztatta férjét a hazatérésre. Igaz, nem morális felelősségről, hanem inkább az emberlét alapmeghatározottságaként felfogott „tragikus tévedésről” beszélhetünk Serena döntése kapcsán. „Azzal, hogy azt teszem, amit tenni akartam, számtalan olyan dolgot is teszek, amit nem akartam tenni. Cselekvésem tehát sohasem tiszta, mindig nyomokat hagyok. [...] Ily módon önnön szándékainkon túl is felelősek vagyunk” – fogalmazza meg az emberi ittlét tragikus alaphangoltságának legfontosabb mozzanatát Lévinas.²⁴

Áldorfay pedig – öntudatlanul is – inkább a világot akarta, az Én–Az viszonylatban egzisztáló énje egyre nagyobb szerepet kapott az Én–Te viszonyban létesülő én-állapottal szemben. Bár ennek a fontosságát több önaffirmációs gondolati futamában nyomatékosítja maga számára, végül megkapja, amit akart: Serena elvesztésével elnyeri a világot, ám a világ elnyerésével fokozatosan elveszíti önmagát. Innen indul útra a személy kialakulásának és felszámolásának harmadik fázisa Áldorfay teremtetett élettörténetében, melyet a sodródás és az Én–Te viszony újratemtésének kétségbeesett vágya jellemez. Áldorfayt szinte teljesen magába szippantja az Az világa. Ami innentől kezdődik, az nem más, mint a korábbi kétoldalú viszony egyik oldalának elszabadulása.

Áldorfay, miközben egyre kevésbé képes önmagát meghatározni, szinte elvész a felkínálkozó identitások áradatában. A hajó- és vonatbaleset után nemzeti ikonként fogadja el képviselői mandátumát, ám azzal kell szembesülnie, hogy ez a hivatás a gyakorlatban közel sem fedí le az általa elképzelteteket. A képviselői lét a reprezentációra és különböző kétes manipulációkra korlátozódik: nem nyílik tér a gyakorlati cselekvésre, identitásprotézisek aggatódznak rá (fegyveres összeesküvő, Napóleon herceg megbízottja stb. vö. II/56–57.), s aztán, szinte a maga számára is követhetetlen módon, újabb és újabb hivatásba sodródik bele, olyanokba, melyekben nem tud identikus lenni. Majdnem elvállalja a színházigazgatóságot, (II/73.) s egy kétes vállalkozásból (a pénz vonzásából) Walter Leó tanácsa szabadítja ki (II/75.), igaz, csak időlegesen. Elmegy az amerikai szabadságharcba, visszatér, majd sodródása az Az világában személye teljes felmorzsolódásához vezet: Walter jóvoltából vezető üzletember lesz, ám ehhez meg kell tagadnia képviselői pártállását. A Hannával kötött házassága, majd a Fatime-szerelem tébolya után egyre több kétes vállalkozásba csúszik bele, becsülete odavész: a külvilág és önmaga előtt is.

Az Én elvesztésébe torkolló folyamat másik katalizátora az Én–Te viszony pótlására tett kétségbeesett kísérlet a regényben. Az Én–Te viszony, az önmaga meg nem szűnő keresése a Másikban, csak fokozódik Serena halála után. De mit is keres valójában, mire is vágyik Áldorfay, melyet Serenában öntudatlanul már beteljesített, s halála után állandó hiányként, a Másik, s azon keresztül önmaga hiányaként tapasztal meg? „Az igazi Vágy az, amit a Vágyott nem betölt, hanem elmélyít. A az jóság”

²⁴ Uo., 7.

– írja aforizmatikus tömörséggel Lévinas,²⁵ aki a maga metaforikus sűrűségű nyelvezetével talán a legközelebb jut a férfi és nő, az én és a Másik között létesülő testi-lelki intimitás, szeretetviszony belátásához. „A kielégíthető éhségen, az oltható szomjúságon, az érzelmekek csillapíthatóságán túl létezik a Más, az abszolút más, melyre az ember a kielégülésen túl vágyakozik, anélkül, hogy a teste bármiféle módját ismerné e Vágy enyhítésének, anélkül, hogy lehetséges volna a simogatás valamely új formáját feltalálni.” Ez a vágy azonban javarészt kielégíthetetlen, „mert nem hivatkozik semmiféle táplálékra,”²⁶ semmilyen megnevezhető formában nem beteljesíthető. A Vágy dinamikája azonban nem kielégülésre, nem „betöltésre”, hanem elmélyítésre tör: a Másikkal megtapasztalt „jóság”, a szeretetviszony jelenlétében tart. Ezt a folyton megerősített és megélt jelenléter nyerte el ösztönösen, majd veszítette el sorsszerűen Serenában Áldorfay, akiben éppen ezért fokozottan ébred fel a Másik iránti kielégíthetetlen vágy. Két alkalommal nyer kielégülést, előbb a lelki, majd inkább a testi szerelem formájában, ám a vágy betöltése egyben annak kihunyását jelenti: megtörnek a benne munkálkodó szeretetkésztetések, s egyre inkább elmosódik az önmaga középpontjában egzisztáló én.

A Starwitz Hanna grófnővel kötött frigy akár még sorsszerűnek is tekinthető, amíg ki nem derül, hogy inkább annak groteszk paródiájáról van szó. Házasságkötésük – mely a társadalmi rangkülönbség, baráti sugallatok és mindkettejük belső előérzete ellenére kötött meg – már nem az ő akaratából, tetterejéből születik, nem az Én–Te interszubjektív viszonylatában létesül. „Hanna férjül vette Áldorfayt” – mondja szarkasztikusan Walter Leó. Ettől a pillanattól kezd ráeszmélni Áldorfay a sodródására. A házasság nemcsak Hanna lelki visszavonultsága, dacos puritánsága miatt egyre elviselhetetlenebb a számára. Miután – Fatime ármányának köszönhetően kiderül szerzetesi múltja – a mélyen katolikus, világi apácáságból kilépő Hanna szembesíti mindkét korábbi hiteles identitásával (s persze leginkább azok teljes, visszamenőleges érvényvesztettségével) Áldorfayt: kétségbe vonja korábbi szerzetesi elköteleződését és a Serenával megélt Én–Te viszony legitimitását is.

Nem véletlen, hogy ebben az időszakban szaporodnak el a főhős saját énjére vonatkozó reflexiói. „Ki vagyok és mi lettem én?” – így fordul gyakran magába a léte fölötti uralmat fokozatosan elvesztő Áldorfay, s a válasz mindig a hiány, a betölthetetlen űr irányába mutat: visszahozhatatlanul elvész az a középpont, mely mélyről szervezte Áldorfay identitását, világban létét, társas kapcsolatait, társadalmi státuszát. S az identitás hiányának a terébe vonul be Fatima, Caesarine – általa megkeresztelt – lánya, akinek szerelmét Áldorfay reflexió nélkül fogadja. A narrátor perspektívája itt nem különül el az Áldorfayétól, így csak sejtethetjük, hogy Fatime és az anyja részéről tudatos csapdáról van szó. Ám a narratív távlat Áldorfay tudatosságának, figyelmének a teljes kikapcsolását emeli ki: annak az Áldorfaynak, aki korábban nem engedte, hogy Serena egy kocsiiban utazzon a kétes erkölcsű nővel, annak, aki papírra jegyezte egy későbbi találkozásukkor a nő nyilvánvaló hazugságait, eszébe sem jut, hogy Fatime

²⁵ Emmanuel LÉVINAS, *A filozófia és a végtelen ideája*, ford. TARNAY László = Uő., *Nyelv és közelség*, 38.

²⁶ Uő.

szenvedélyét az anyai nevelés és minták mérlegére helyezze. Itt már teljes az én-vesztés: pénzzel akarja magához kötni Fatimét, kétes ügyletekbe keveredik, elhalkul Serena sugallata, másik nemtőjére, Walterre sem hallgat Áldorfay, még ha a jégbirodalomba vonulás sem jelentene feltétlen megváltást a számára. Teljes szétesés, örület, melynek a delíriumában megjárja a visszafele vezető utat saját elveszített identitásaihoz. A regényben oly gyakran emlegetett démonok, a Jókai-regényhősök kísértő lelki komponensei erősebbnek bizonyulnak. De miért, milyen értelemben beszélhetünk démonokról Áldorfay vonatkozásában?

II. *„Áldorfay Incét nemcsak az ellenség űzte, hanem saját lelkének rémei is.”
A lélek belső mechanizmusainak kivetülése*

Az érvessztés mechanizmusa belső lelki folyamatként is reprezentálódik a regényben. A szöveg néhány kitüntetett mellékszereplőjét – a szöveg intenciói, utalásai alapján – Áldorfay lelki dinamizmusainak megtestesítőjeként, kivetüléseként is értelmezhetjük. A szöveg antropológiai irányultsága tehát az emberi lélek működési mechanizmusainak reprezentációjára is kiterjed, méghozzá tudatosan megszerkesztett kompozíció formájában. A jelenség megragadására a jungi antropológia kínál adekvát értelmezői-fogalmi hálót, melyet ezúttal a kohuti szelfkoncepció metapszichológiai belátásaival egészítik ki.

Két szereplő bevonása megkerülhetetlen ebben a tekintetben: Stomfai Gideon és Walter Leóé. Mindkét főhős, főként Gideon, jókaiasan elrajzolt alak. Gideon, aki ugyanúgy szerzetesként kezdi felnőtt életútját, mint Ince, folytonos név- és identitásváltáson megy keresztül: ő egy személyben „a klerikus, a gerillavezér, a török jaszmagdzsi.” (II/204.) És aztán lovarművész (Captain Bloomer). Jelleme lélektanilag kidolgozatlan, következetlen, motiválatlan, olvashatjuk rá Péterfy Jenő hírhedt ítéletét, ám ez a szétszórtság következetes struktúrába fordul, mihelyt nem önálló entitásként, hanem Áldorfay egyik meghatározó lelki komponensének a kivetüléseként értelmezzük. Az elrajzolás tehát tudatos és következetes, mint arra nemsokára kitérnek. Ugyanez igaz Walter Leóra is. Az ő esetében inkább az feltűnő, hogy viszonylag későn és váratlanul lép be a teremtett világ terébe. Megjelenése azonban precízen kiszámított, amennyiben őt is Áldorfay egyik lelki komponensként, „belső hangjaként” interpretáljuk.

Stomfai Gideon „árnyékként”, „kísértő démonként” követi végig Áldorfay életútjának jelentős részét és komolyabb sorsfordulatait. A metaforákat a regény szövegéből emeltem ki,²⁷ s talán nem erőltetett megfeleltetni ezeket az utalásokat a jungi metapszichológia egyik kulcsmetaforájával. Jungnál az árnyék a személy azon része, mely

²⁷ „Ha egy deli nőarcot meglátok, ha egy délceg férfival találkozom, ez a látás, mint a ragályos incubatio lappang véremben, s alkalmat vár, hogy kitörjön. [...] Ez az a démon, amelyiket nem űz ki az »exsufflatio«.” (I/19–20.) „Csak Gideon nem monda rá áment. Himlőhelyes arcán valami démoni mosolygás vonaglott.” I/27–28., vö. I/69., I/228., II/7. „Az árnyék előtte járt messze elnyúlva. S az árnyék beszélt hozzá:... Rátaláltál. Ez az. »Az enyim.« [...] És mégis mennyivel több az a »másik«, mint te vagy: ő bírhatja azt, amit te soha! »Apage Satanas!« De az árnyékot nem bírta elűzni magától.” (I/49.) Vö. I/50., 55., 63., 66., 69., 130.

mintegy belül lappangó alteregóként, „kisebbrendű, vétkes személyiségként” szunynyad az ember lelkében. Olyan vágyak, indulatok, beállítódások sűrűsödnek ebben a lelki térben, melyet az egyén szocializációja során elfojt, nem enged érvényesülni, de fenyegető entitásként, állandó késztetésként folytonosan jelen van, s bármikor aktivizálódhat. Mint ahogy meg is jelenik a tudatosan fel nem vállalt gondolatokban, fantáziaképekben, cselekvési gesztusokban, irracionális hangulatokban, érzelmi állapotokban. Az árnyékalak megszemélyesít mindent, amit a szubjektum nem ismer el, és ami mégis újra meg újra – közvetlenül vagy közvetve – feltolakszik benne, így például alacsonyabb rendű jellemvonások és más összeférhetetlen tendenciák. A legfőbb ellenlábasa tehát az ember szocializált énjének, ám a teljes személy része, így kétarcú jelenség: bármikor ledöntheti az egyén identitásának koherenciáját, ám segítője is lehet, ha az ember felismeri az innen érkező impulzusokat, és saját boldogulására képes fordítani azokat. Az árnyék, mint a metafora is sugallja, elválaszthatatlanul kíséri az embert: ha leválasztjuk a személyiségről a hozzá társuló árnyékot, akkor az elveszíti alakját. Nem a léte, hanem annak tagadása, fel nem ismerése, elnyomása hívhat elő sorstörténeti fordulatokat az ember életében.

Gideon már a nyitó fejezetben Ince vetélytársaként, ellentétéként jelenik meg, s ketjük birkózásában megmutatkozik annak a tudatos és tudattalan harcnak a képe, melyet Ince egyfelől önmagával – démonai megszelídítése, felismerése érdekében – folytat, másfelől a világban visz végbe. Ince az erősebb, ám képtelen túljárni ellenfele furfangján, elveszíti a türelmét és teherként (egyben fegyverként) a vállára veszi Gideont.²⁸ Tette jelképes: egyszerre súly, teher, de fegyver is az árnyék. „Nemcsak morálisan elvetendő tendenciákból áll, hanem meglehetősen sok jó tulajdonság is kimutatható róla, többek között például normális ösztönök, célszerű reakciók, valóság-hű észlelések, alkotó impulzusok.”²⁹ A ketjük párharcát követő fejezetek világossá teszik ezt az én–árnyék viszonyt: Áldorfay hithű szerzetes lesz, ám ennek a beállítódásnak az egyoldalúsága – mint korábban láthattuk – igen erős árnyékot (démonokat, lelki impulzusokat és a belőlük fakadó élethelyzeteket) hív életre az ellenkező oldalon. Gideon lesz az, aki testi vágyait ráolvassa Incére, ő hívja fel a figyelmét a Mária-kép földi hasonmására, amit aztán Serena életre kelt. Gideon önképe legalább olyan markáns, mint Ince önleírása: Káin erősen elrajzolt ösképe³⁰ köré fűzi fel a benne

²⁸ „A részvét a gyöngébb félhez hajlik, ki társa erejének túlsúlyát bámulatos tornászi ügyességével egyenlíti ki. A körülálló ifjak ujjongnak Incének minden újabb sikertelen kísérletén. Ez bosszantja a küzdőt. Egyszerre hóna alá kapja ellenfele fejét bal karjával, s jobb karját alája csapva, felragadja azt a levegőbe, s azzal ennek két kalimpázó lábával, mint a csatacséppel veri szét a kacagókat; nem nézve, ki barát, ki ellenség.” (I/12.)

²⁹ Carl Gustave JUNG, *Emlékek, álmok, gondolatok*, ford. Kovács Vera, Európa, Budapest, 1987, 441.

³⁰ „Az én apám nem volt Ádám, hanem Szammáel: Éva asszony balkézi házassága. Attól eredt Káin. Csak olyan atyafiság ez. Eredj fel a könyvtárba, keresd fel nekem a gnosztikusok közül azt, amelyik Káin és Ábel legendáját kommentálja. [...] Majd megmutatom abból neked, hogy az első két testvér is lányokon veszett össze: egy szép leányon, meg egy rút leányon. A szép *Aklimát* mind a kettő szerette, s a rút *Lebuda* egyiknek sem kellett. Ezért azután Ábel urat, a te nagyapádat, agyoncsapta az én nagyapám, Káin. [...] Engedd megromtanom a testemet, ha meg akarod menteni a lelkemet. Talán ha rút fogok lenni, egészen más életnézeteim lesznek. Megnyugvó, zárkózott ember leszek. Az a tudat, hogy a pofám fertelmes, elfojtja bennem a kínzó vágyakat. [...] Hallgass rám. Engem ne keressen a kísértő, aki fenyeget, hogy megesz; olyan kedvemben találhat, hogy megeszem ötet én!” (I/19–20.)

munkálkodó testi élvezetvágy és vitalitás impulzusainak a reprezentációját, a birtoklásvágy és a morális elveket tagadó élni akarás képzeit, melyek koncentrált erővel és tudatossággal, túlélési képességekkel párosulnak:

Én nekem rossz gondolataim vannak. [...] Mikor készen leszek, odadobom lábaitokhoz a palástot és skapulárét, s megyek örülni az életnek. Ez a szándékom. [...] Nem tűröm az engedelmeskedést, nem a szegénységet, nem a vágyak megőlését. Férfinak tudom magamat, ifjúnak és szépnek. Ha egy deli nőarcot meglátok, ha egy délceg férfival találkozom, ez a látás, mint a ragályos incubatio lappang véremlen, s alkalmat vár, hogy kitörjön. [...] Ez az a démon, amelyiket nem űz ki az „*exsufflatio*”. (I/19–20.)

A szabadságharc folyamán előbb a hatalommániás és gyáva „alteregóval” szembesül Áldorfay (Leó megszabadításakor), majd a pénz kísértéseként lép elő az árnyékalak, egy külön fejezetben, amikor a lopott arany megosztására kívánja rávenni Incét. Itt még könnyű túllépni „saját” árnyékán a főhősnek, a történet többi részén már egyre kevésbé. A török bujdosás folyamán újra belekerül Gideon csapdjába Áldorfay: ha belső lelki történésként kezeljük az eseményeket, itt leginkább az önsorsrontás csábításáról, az öngyilkosság démonáról beszélhetünk. Az öngyilkossági gondolatok kezelése Áldorfay hitelű beállítódásának legfőbb mércéje lesz: Gideon, Áldorfay árnyéka, lelki démona az öngyilkosság felé próbálja terelni Incét. Először csak megkísérti,³¹ majd később olyan helyzetet teremt, ahol valóban szembe kell Incének néznie vele. (I/238.) Itt sem a gonosz főhős armánya a lényeg, hanem a belső készítetések dinamizmusa: Áldorfay először a hegyi úton gondol a Serenával elkövetendő közös öngyilkosságra, majd a harcok folyamán, testi nászuk előtt. (I/63–64.; I/130–131.) Saját szuicid készítéseivel küzd tehát akkor is, amikor a török hadseregbe állás vagy a halálos ítélet bevárása közé belép a halál idő előtti hívásának csábítása. Áldorfay ellenáll a kísértésnek, elveti a Gideontól kapott mérget, s ezzel egy időben tudatosul benne „saját árnyéka”, felismeri „Gideont” önmagában:

Ince jellemének egy gyöngye oldala volt: nem tudott gyűlölni. Erre az emberre ő annyiszor megharagudott; a pillanatnyi gerjedelemben képes lett volna őt megölni; hanem amint a harag elpárolgott, el is lett az feledve. Gideon vakmerő modora meglepte őt. Készen volt ellene a védelemre, mert felismerte benne örök ellentétét; de nem bírta őt magától távol tartani. Nem bírt a vasjellemeknek azzal a mágneshatásával, mely el tudja magától taszítani az ellenszenves alakot, s ajtót zár előtte, mielőtt megszólalt volna. (I/230.)

³¹ „Eredj! Aki beszél arról, hogy megöli magát, az nem teszi azt meg. – S te nem beszélj róla! – De nem is teszem – szólt Ince felesége kezét szorosabbra húzva karjai alá. – Tán vétek az? Te még tán hiszed azt, hogy van lélek, van másvilág? És ha van? Hol van megtiltva az öngyilkosság? Nem erénynek tartoták-e azt Hellasz és Róma klasszikus korszakában? Nem úgy ábrázolják-e a respublikát, mint egy nőt, ki töre hegyét öngyilkolásra készen tartja, szívének szegezve? [...] – Az meglehet: de akkor mi oka lehetett előttünk ezt az öngyilkossági paródiát eljátszani? – A kísértés. Ince hosszan gondolkodott ezen a szón.” (I/227–228.)

S az árnyék folyton beszél, a szabadságharc veszteségein borongva Gideon belső hangként szólal meg benne: „Aki hazát veszített, nem mehet többé az oltár elé. Ezt susogta egy este egy ismerős hang Ince fülébe. A fásultság közepett alig jegyezte meg magának az alakot. Talán Stomfai Gideon volt?” (I/226.)

„Hogyan lehetne lényegem, ha nincs árnyékom?” – írja Jung. Az ember, miután felismeri a benne munkálkodó késztetéseket, akár saját oldalára is fordíthatja azokat. Áldorfay esetében nem ez történik: innentől kezdve – a lélektani folyamatok árnyalt reprezentációjával összhangban – Gideon kilép a történetekből, hogy fokozatosan az árnyékszemély uralja el a főhős jellemét. Csak a teljes metamorfóziskor tér vissza, de ekkor már szinte segítőként. Fatima hűtlenségének leleplezésekor Gideon lakonikus levele – ahogyan arra Walter Leó is felhívja a figyelmét (II/212.) – akár segíthetné is a kijózanodásban, az árnyék elhatalmasodásának a felismerésében. Az árnyék alteregó itt már kifejezetten segítőként lép fel, az utolsó lehetőséget kínálja fel Áldorfay számára, hogy személyébe integrálja elvetett ösztönkésztetéseit, elfogadja saját magát, s identitásprotéziseinek a romjain megpróbálja újraszervezni az életét. Ugyanoda jut a radikális belső átalakulás útján, mint amikor Tímár Mihály a Balaton jegén a fejéhez emeli a fegyvert: Áldorfay is végletekig feszíti a húrt, mikor Walter Leó nyomatékos kérése ellenére a titkos szerelmi légyott felé veszi az irányt a kikötő helyett. Így Ince saját démonaival találkozik, melyek erősebbek nála: a nyitó fejezetet megidézõ újabb csatájukban Gideon már nem küzd, nem áll ellent: az árnyék – integrálódás helyett – teljesen eluralja Áldorfayt. Elméje sötétbe borul, örülteként távozik az életből.

Az árnyékalak és a démonok elleni küzdelemhez komoly támogatást kap Áldorfay a különböző belső hangok formájában. A belső hang az ember lelki központjából, személytelen centrumából, a mély-énből, a szelfből érkező intuitív tanácsadó, bölcsesség-hordozó, mely kiélezett helyzetekben útmutatással szolgál. Az intuíció hangját és más démoni hangokat vagy éppen az elme folytonos zakatolásából előszüremelő gondolatokat nehéz megkülönböztetni egymástól. Ezért a belső hang veszélyes médium: „a belső hang problematikája csupa farkasverem és csapóvas. Fölöttébb veszélyes-csuszamlós terület, éppoly fenyegető s tévutakkal terhes, mint maga az élet, ha lemondunk a korlátba kapaszkodásról. Ám aki nem tudja életét elveszíteni, meg sem nyerheti [...]. A személyiséggé válás merészség, és tragikus, hogy éppen a belső hang démona egyszerre jelent igen komoly veszélyt és nélkülözhetetlen segítséget. Ez tragikus, ám logikus. Természetes módon van ez így.”³² A belső hangként megszólaló entitást és az árnyék démonait csak egy keskeny mezsgye választja el egymástól, sőt, akár egymás kölcsönös médiumai is lehetnek. Nem véletlen, hogy a regény metaforikája az árnyék fogalmi körébe von be két egészen eltérő alakot: a kísértő „sötét árnyékkal” (Gideonnal) szemben fellépő „fehér árnyékhoz” Serena alakja asszociálódik, már a kezdetektől. (I/69.) Halott feleségének „sugallatai” ilyen belső hangként érkeznek el aztán Áldorfayhoz, a megélt intim viszony visszaidézésének felfokozott lélekállapotában: egy alkalommal vissza is talál régi önmagához, amikor az amerikai hadseregnél

³² Carl Gustav JUNG, *A személyiség kialakulása = Uő., Mélységeink ösvényein, vál., ford. BODROG Miklós, Gondolat, Budapest, 1993, 38.*

fogad el tisztséget, így menekülven a képviselőség és a gazdasági korrupció öleléséből. „Én újra »én« vagyok!” (II/77.) S ez a belső hang hallgat el teljesen, amikor a Fatimeszenvedély teljesen eluralja az apróhirdetések „Zeüszának” a lelkét. Innen már nincs visszaút: „Ennek a »halottnak« kell valami temetőt keresni. Áldorfay Ince talált ilyen kriptát.” (II/171.)

Az árnyékhoz hasonlóan konkrét szereplő(k)ben is kivétel a segítő belső démon, a belső hang lelki mechanizmusa. Bizonyos tetteiben, gesztusaiban, rövid ideig a dudai levita lesz az, egészen a haláláig: komikus vetélytársként jelenik meg, hogy aztán egyértelmű segítővé váljon, akinek közbeléptével Áldorfay képes lesz átlépni cselekvőképességének és moráljának határait. Ő vezeti Áldorfayt első diadalmas hadvezéri útjára (I/89); Serenára utalva mozdítva ki a hadviselés szabályának hatálya alól, csapdába kerülésükkor pedig ő találja meg a kivezető utat (I/126.), majd ő adja áldását házasságukra. Halála után azonnal belép egy alak, aki ugyanezt a funkciót veszi át, immár teljes szerepkör funkcióban. Ritkán lép be meghatározó szereplő egy regényben a századik oldal után: Walter Leó lesz az, akit az ominózus jelenetben, az „árnyékalak” Gideon azonnal el is akar tüntetni a színről. A kivégzés balul sül el, Áldorfay megmenti, az árnyék nevétségessé válik, Walter pedig belép Áldorfay belső hangjának ambivalens funkciójába, hogy Serena halála után lelkiismereti hangként és kísértő helyzetek megteremtőjeként támogassa Áldorfayt, egészen annak széthullásáig. Feltesse-én, segítő démon, kísértő-támogató egy személyben: „A belső hang kísértően meggyőző módon hozza közel a rosszat, azt akarván elérni, hogy az ember áldozatul essék. Ha *részben* nem történik meg ez az »elbukás«, akkor ebből a látszólag rosszból-gonoszból semmi sem hatol belénk, s így megújulás és gyógyulás sem lehet belőle.”³³ Ő viszi bele a pénz világába; a Hannával kötött – s az általa ellenzett – házassága után ő hozza be a képbe Hanna eltitkolt fiatalkori szerelmét, Bauernhass grófot, elindítva a féltékenység lavináját; ő vezeti el, tudatosan, Fatiméhez is. Ezek mind-mind olyan szituációt teremtenek, melyekben Áldorfay konkrétan szembe-sülhetne énje süllyedési folyamatával, s *részben elbukva*, ám végül gyógyultan kerüljön ki azokból.

Áthelyezve kicsit a lélektani értelmezés és a szereplői szimbolizáció távlatát, Walter Leó egyfajta terapeuta szerepet vesz fel: javarészt nem morális vagy racionális érvekkel próbál hatni rá, s ritkán rója meg visszafordíthatatlan helyzetet előidéző rossz döntéseieért: inkább azzal kísérli meg elejét venni a személyiség felbomlásának, hogy „ösztönzi és támogatja a paciens gondolkodási funkciójának kohézió-teremtő tevékenységét”.³⁴ Az idézet Heinz Kohuttól származik, akinek szoros terapikus munkásságából előálló metapszichológiai koncepciója, a szelf-teória beléptetésével is jól modellálható Áldorfay negatív személyiségfejlődése, énjének erodálódási-széthullási folyamata. Kohut saját gyógyító és elméleti gyakorlatát a pszichonanalitikus

³³ Uo., 37.

³⁴ Heinz KOHUT, *A szelf helyreállítása*, ford. BALÁZS-PIRI Tamás, Animula, Budapest, 2006, 79. „Az emlékezés célja a szelf-zavar analízisében nem az, hogy „tudatossá tegyük” a strukturális konfliktusok tudattalan összetevőit, és így ezeket a konfliktusokat immár a tudatban lehessen megoldani.” Uo., 125.

iskola harmadik áramlatába helyezi: a freudiánus ösztönton, majd az ego-pszichológia után a szelf-analízisben találta meg a pszichoanalitikus orvoslás megújulásának lehetőségét.³⁵

A szelf az ő értelmezésében egy sajátos struktúra a mentális apparátusban, ám, tágabb értelemben, az egyén pszichéjének a központjaként is felfogható.³⁶ Munkáiban nem hivatkozik Jung-ra, ám rendszere több elemében is analóg a jungi metapszichológiával, például elnevezésének központi metaforáiban (szelf, szelfmag) is.³⁷ Kohut a tudattalan folyamatokra fókuszálás helyett – anélkül, hogy tagadná azok jelentőségét – elsősorban az égóban, az énben lejátszódó folyamatokra koncentrál. A szelfet kétpólusú lelki dinamizmusnak tartja, melyben egyfelől grandiózus-narcisztikus célképzetek, impulzusok, másfelől pedig eszményképek feszülnek egymásnak, folytonos mozgásban tartva az ént, leginkább az úgynevezett „végrehajtó működések (tehetség, készségek)” aktivizálásával. A szelfmag (a nukleáris szelf), melyben leképeződik ez a struktúra, „a kezdeményezőképeség és észlelés független, örömmel vett központja”, melyben az *érvényesülési törekvések, a készségek és az eszményképek* töretlen kontinuumot alkotnak.³⁸ Ez a szelfmag azonban gyakori törekeket szenved, így egyensúlytalanság jön létre a szelf pólusai között, mely gyakorta teljes széteséssel fenyegetik az Ént. Ez történik Áldorfayval is: személyiségvesztésének stációt a kohuti metaforák távlatából is leírhatjuk.

Javarészt önhibáján kívül, de fokozatosan elveszíti azokat a szelftárgyakat, melyek a külvilágban megtestesülő eszményekként, imágókként tartották mozgásban énkiteljesítő törekvéseit és a hozzá szükséges készségeket. Szerzetesi hivatásában az istenkép, szabadságharcos mivoltában a haza, a nemzeti közösség eszménye, míg személyes boldogulásában Serena volt az a szelftárgy, melyek énjét egységben tartották. Ahogyan sorstörténeti alakulása visszavonja tőle ezeket az eszményképeket, úgy tompulnak el az érvényesülési törekvések, s úgy válnak haszontalanná és használhatatlanná elsajátított készségei, elméleti és gyakorlati tudása, intuíciója. Jellemző, hogy a vonatbaleset után Hannának kell biztatnia a hadászatban jártas, ám itt közönyösen magába forduló Áldorfayt, hogy vegye kézbe a mentési munkálatok irányítását. (II/19–22.) De ugyanezt a jelenséget látjuk a regény második felében is: az az Áldorfay, aki korábban mindig képes volt éles helyzetekben dönteni, a szerzetesi lét elhagyásakor, Serena feleségül vételekor, Walter Leó első munkajaánlatakor, vagy éppen Gideon kísértései alkalmával, aki állhatatos munkával, hatalmas lexikai tudást felhalmozva készül a szerzetesi-tanítói szerepre, aki végigharcolja a szabadságharcot, majd elsajátítja a kertgazdálkodás és a haditudósítói mesterség fortélyait is, ugyanaz az Áldorfay csak sodródik a magyar politikai és gazdasági közéletben, és rosszabbnál rosszabb döntéseket hoz magánéletében. „Szeréna Incéje, dalia, hérosz; Hannáé közönséges,

³⁵ „A szelfpszichológia legbensőbb énünk kialakulásával és működésével, valamint annak töréseivel és újra-egyesítése kérdéseivel foglalkozik. *Uo.*, 27.

³⁶ Lásd *Uo.*, 195.

³⁷ A *Selbst* (a szelf), a mély-én (mély-mag) Jungnál a személyiség központja és egyben a teljes psziché foglalatosa. A lélek személytelen területe, melyen keresztül az ember megéli összekapcsoltságát minden más szellemi létezővel.

³⁸ Lásd KOHUT, *I. m.*, 24., 121.

gyöngye ember; Belle Ange-é örültekházából való nyomorult” – mondhatnánk Péterfyvel, de mondhatunk mást is.³⁹ A szelf felbomlásának, vészes töredezettségének tünete terápiais pontossággal mutatkoznak Áldorfayn: előbb „felbomlási (dezintegrációs) szorongás” lesz úrrá rajta, amely később – hibás döntései és Walter Leó terapeutikus tanácsainak és provokációinak eredménytelensége után – uralhatatlan agresszióban tör ki. Kohut szerint a haragot és az agressziót nem tekinthetjük elsődleges lelki adottságnak, hátterében sokkal inkább egy „sajátos regresszív jelenség, egy átfogóbb lélektani alakzat felbomlása” áll: „annak eredményeképpen keletkezik, hogy a szelftárgy-környezet kudarcot vall. [...] A szelf ellenőrzésének elvesztése a szelftárgy felett az, ami az örömteli magabiztosság széthullásához és a további fejlődés folyamán az idült nárcisztikus düh uralomra jutásához és körülbástyázásához vezet.”⁴⁰ Áldorfay esetében tovább is, aki persze érzékeli a megromlási folyamatot, ám nem tudja kezelni azt. Gyakorta reflektál maga is énjének szétesettségére, a „hajdankori »Én«, ez a törhetetlen lelkű Én, ez a becsületes, büszke Én” eliminálódására, eltűnésére.⁴¹ A kiélezett szituációban előbb Hanna (II/153–155.), majd Walter Leó olvassa rá elvesztett identitásait (aszketá, puritán, hű férj, hős, képviselő II/214.). Fatime – alig palástolt – ármányának lelepleződése nemcsak a hűtlenség miatt sokkoló a számára, de a gyakorlatban is szembesülhet helyzetmegoldó stratégiai teljes csődjével, érvényesülési törekvései teljes céltalanságával. A Walter Leó által javasolt radikális terápia, a sarkvidéki expedíció, mely egy utolsó esélyt adott volna a megtépázott szelf helyreállítására, valószínűleg már későn érkezik: Gideon és Fatime ellen irányuló agressziója, énje, szelfmagja még éppen maradt részét is szétzúzza, s csak örületében, majd engesztelő halálában tér vissza saját középpontjához, a Serenával megélt intimitáshoz.

III. Fordított individuáció: a modern ember víziója

Különösen kirívó alak Áldorfay Ince a kanonizált Jókai-művek megszokott hősgárdájához képest: az örület elhatalmasodása, melyre a főhős hosszas élettörténete kifut, egészen új szubjektumfelfogást jelenít meg a heroizált figurák világához képest. Áldorfay az individuáció negatív útját járja be, melynek köszönhetően kellő árnyaltsággal képes színre vinni a modern szubjektum léthelyzetét.

³⁹ Ahogyan Gángó Gábor, a regény legutóbbi elemzője is tette. Ő is megpróbált lélektani motivációt találni ott, ahol Péterfy csak a jellemek motiválatlanságát találja. „Az *Enyim, tied, övé* olyan regénynek is tekinthető, amely tudatosan próbálkozik egy másfajta motiváltság megalapozásával és megvalósításával: ez a motiváción a történetnek a fatalizmus logikája szerint való mozgatása.” GÁNGÓ GÁBOR, *Mese az alligátorról, a szalamandráról, a tengernagyról és a vízitündérről. A rezignáció és öngigazolás Jókai-regénye: Enyim, tied, övé*, It 2002/2., 241.

⁴⁰ KOHUT, I. m., 90., 85., 93.

⁴¹ „Érezte, hogy neki valami menedékre, valami mentségre, valami oltalomra van szüksége valaki ellen, akit nem tud lerázni a nyakáról. Ez a valaki: saját énje. Ez a valaki mindig otthon várja őt, mikor hazamegy; megkérdi tőle, hol járt, rossz álmolátásokkal gyöttri, mikor elalszik (az álom a legkíméletlenebb igazmondó!); néha még Fatime lakáig is elmegy vele; sőt néha odaül kettőjük közé, ez a hajdankori »Én«, ez a törhetetlen lelkű Én, ez a becsületére büszke Én, ez az ellenségnek adott szót is megtartó Én; ez a fényes árnyék – és kísértő jelenlétével útjába áll minden örömmek. Ez az igazi hazajáró kísértet! Ennek a »halottnak« kell valami temetőt keresni. Áldorfay Ince talált ilyen kriptát.” (II/17.)

Jung élesen megkülönbözteti egymástól az individuációt és az individualizmust. Az individualizmus az ember egyediségének a kiemelését és leválását jelenti a közösségi szempontokkal és kötelességekkel szemben. Az individuáció viszont egy olyan önmegvalósítási, önállósodási folyamat, amely révén az ember éppen kollektív rendeltetéseit képes maradéktalanul betölteni: az individuáció eggyé válás önmagunkkal, s egyúttal az emberiséggel.⁴² Áldorfay, mint láthattuk, pontosan ellentétes utat jár be: önmaga középpontjából, a világban meggyökerezett helyéből, megtalált társadalmi hivatásából fokozatosan távolodik el, a szeparálódás, az individualizmus, majd a teljes megsemmisülés felé. Az individuáció elképzelését a maga módján megfogalmazó Schopenhauer⁴³ antropológiájának metaforáival élve: az élet alapvető törvényszerűségeit és önmaga benső lényegét ismerő, életgyakorlatba áttevő „szent emberből”, a szálnalmat és a közösségi elhivatást gyakorló jó emberen át, „gonosz ember lesz.” Olyan, aki saját léte tekintetében tudattalanul, elszigetelten, egoista módon éli az életét: „a határtalan világban teljességgel eltűnő és semmivé törpülő individuum a világ középpontjának teszi meg magát, saját egzisztenciáját s jóllétét minden más elé helyezi”.⁴⁴ Individuáció helyett individualizmus: ez azonban nem belakható létmód a személy teljességét már megélt Áldorfay számára.

Az *Enyim, tied, övé* főhőse tehát a modern korban felörlődő szubjektum személyiségjeit mutatja: meghasonlásának, örületének folyamatrajza éppen azoknak az integer szerepeknek a degradálódásaként, fokozatos leépüléseként írható le, melyeket Jókai – az *Enyim, tied, övé*vel hasonló időintervallumban született – művei jelenítettek meg grandiózus erővel. Ez a regény mintha kifejezetten feltételezné és igényelné a korábbi Jókai-szövegek ismeretét: legalább három Jókai-féle személyiségbeszélés eliminálódik Ince élettörténetében.

Az első a 1848–49-es szabadságharcos hős eszményképe, s benne a közösségért felelős, a közösségi énben identifikáló személyiség rajza. 1848–49 demitizálásának a jelenségét részletesen elemezte Gángó Gábor, aki szerint a regény „nem illik az 1848–49-es forradalmat és szabadságharcot témául választó Jókai-művek általánosan elfogadott sémájába, amely szerint e művek módszere az eszményítés, célja az emlékezés és a nemzeti érzés ébren tartása”.⁴⁵ A regény 1848–49 deheroizáló beállításaként

⁴² Lásd JUNG, *Emlékek*, 442. „A személyiség elérése nem kevesebbet tartalmaz, mint egy különleges egyedi lény teljességének a lehető legjobb kibontakozását.” JUNG, *A személyiség...*, 25.

⁴³ „Hanem ha mindezt végül megtanultuk, akkor szereztük meg azt, amit a világban karakternek neveznek, akkor a miénk a szerzett karakter. Ez mindezek szerint nem is más, mint a saját individualitásunk minél tökéletesebb ismerete: az ember elvont, következősképp világos tudása saját empirikus karakterének változhatatlan tulajdonságairól és a maga szellemi erőinek s testi képességeinek mértékéről és irányáról, vagyis a maga individualitásának minden erejéről és gyengéjéről. [...] Csak aki idáig elérkezett, ez lesz teljesen józan fontolással merőben önmaga végre, és sosem hagyhatja cserben önmagát, mert mindig tudja, mi az, amit magától elvárhat.” ARTHUR SCHOPENHAUER, *A világ mint akarat és képzet*, ford. TANDORI ÁGNES – TANDORI DEZSŐ, OSIRIS, Budapest, 2002, 370–371., 372.

⁴⁴ Uo., 401. Talán nem véletlen, hogy a modern ember létrejöttét reprezentáló Jókai-kortárs magyar regény, az Álmodó álmodója éppen Schopenhauer művével kezdeményez intenzív párbeszédet, mint ahogy azt invenciózus interpretációjában Szajbély Mihály meggyőzően igazolta. SZAJBÉLY MIHÁLY, *Asbóth, az Álmodó álmodója és Schopenhauer = Uő., Álmodó álmodói. Irodalomtörténeti tanulmányok*, Magvető, Budapest, 1997, 83–121.

⁴⁵ GÁNGÓ, I. m., 234.

is olvasható: *A kőszívű ember fiaiból* jól ismert mitizáló narratíva⁴⁶ destrukciója következeten beépül a szövegbe, elsősorban a távlatváltásnak köszönhetően: itt elsősorban a veszteség-narratíva és az egyéni haláláldozat, a hamis illúziókért feláldozott élet dominál (I/84., 87., 100–101). Mintha a *Forradalmi és csataképek* traumanarratívájának az a szólama bomlana ki – immár a higgadt számvetés távlatából – a regényben, mely a *Kőszívűben* teljesen elnémult: a hadvezetés hibái, belső ellentétei (Áldorfay rajzába kicsit a meg nem értett vezér – görgeys – attitűdje épül be), a Stomfai-féle szabadcsapatok léte, s az eleve kudarcra ítéltettség távlata megfosztja a regényt a teleologikus aspektusoktól. Merthogy a forradalom hevét itt már eleve „parányi démonok tábora” szítja, amely „mindennap új meg új borzalmakat fuvallt szét az országon; mint a szél: a betűk légiójának pusztítása rettenetes volt. Először kiirtotta a szívekből a testvérszeretetet. Minden idegecskéje testünknek reszketett a vágtyól a bosszú keserű gyönyöreit után, minden pórusunk ragályos embergyűlöletet lehel, s szívünk falát ütötte a felforrzott vér, követelve a sebeket, amiken át ellensége vérével összekellhessen!” (I/68.)

Áldorfay hősiessége és áldozatkészsége nem marad el a Baradlay testvérek mögött. Igen ám, de mi történik a szabadságharc hőseivel a küzdelmek lezárulta után? Arról szól a regény, hogyan falja fel ezt a stabil személyiséget, a közösséggért felelős individuumbot a demokratizáló társadalom és gazdaság világa, hogyan zajlik a háború után a demokratikus eszmék aprópénzre váltása. Hogyan lesz – előbb becsapás, majd végül pályatévésztes, meghasonlás, erkölcsi érzékek eltompulása után – a becsületes jellemből korrump, érzéketlen politikus, aki cserbenhagyja 1848–49 eszméit (és áldozatait), átáll a kormányoldalra, majd kétes üzletek támogatásához adja a nevét és politikai befolyását. Ami a legszembeötlőbb ebben a folyamatrajzban, hogy a kitűnő szellemi, lelki és fizikális adottságokkal megáldott, komoly események sokaságán keresztülment – tudós szerzetes, honvédkapitány, amerikai szabadságharc ezredese, képviselő stb. – Áldorfay, aki a társadalmi érintkezésben is komoly rutinra tesz szert, egyszerűen képtelen átlátni a körülötte zajló eseményeket. A regény egészében jelen van egy fürkésző tekintet és a megértés vágya: miért történik mindez, hogyan lehetne felülírni a negatív tendenciák lelket és személyiséget befolyásoló hatását? A válasz meglehetősen pesszimista: azok a távlatok is, melyek a közösségi identitás alternatívájaként lépnek be, így az intimitás tere, vagy a magasabb eszmékért elköteleződés, sorra bedőlnek Áldorfay negatív individuációjában. A Jókai kapcsán olyannyira, s joggal emlegetett értéshitnek⁴⁷ a nyomát sem találjuk a regényben.

A Berend Iván-féle, a nemzeti polgárosodáshoz igazodó, stabil személyiség eszményképe hasonlóképpen degradálódik az alakjában, kudarc-történetként mesélődik el. Az Amerikába emigráló Áldorfay a polgári-gazdasági demokrácia szülőföldjére lép, ám, feleségével ellentétben, nem a minta elsajátítására törekszik, inkább utazik, haditudósításokat ír stb. Magyarországra visszatérve Walter Leó lehetőséget ad szá-

⁴⁶ Lásd EISEMANN György, *Elmondom, ahogy megértem. A forradalom elbeszélése Jókai Mór A kőszívű ember fiait című regényében = Az elbeszélés módok. Narratíva és identitás*, szerk. JÓZAN Ildikó – KULCSÁR SZABÓ Ernő – SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Osiris, Budapest, 2003, 173–212.

⁴⁷ Lásd BARTA János, *Jókai és a művészi igazság = Uő., Költők és írók*, Akadémiai, Budapest, 1966, 61–90.

mára a polgári egzisztencia megteremtéséhez. Ez részben nem sikerül (nem látja át a korrupciót, majd Walter és társa járja ki helyette a vasúti konzorciumot és a hatalmas vagyont), részben pedig nem az ideális szerep alakul ki: a végén már kitűnő üzletembert köt, ám a család útjait sem mellőzi közben. A gazdasági életben való érvényesülés készségei nem egyeztethetők össze az integer személyiség ideáljával, hiszen az Én–Az viszonylatba való feltétlen és reflektálatlan beoldódást igényel. A minta, Walter Leó segítőkész, ám érzéketlen figura.

És végül Áldorfay alakja nagyon jó példa arra, hogy mi van akkor, ha a Tímár Mihály-féle személyiségfejlődés sikertelen lesz, ha az individuáció nemes, de fölöttébb veszélyes vállalkozása a határpontra visszafelé billen. Tímár végigjárja „az ezerarcú hős útját”: elhagyja integer személyiségét, a hajóskapitányi hivatást, hogy az élettől kapott kihívásokra felelve egy magasabb lelkeségben afirmálja újra azt. Igaz, ez a folyamat jóval szimbolikusabb közegben zajlik, mint az *Enyim, tied, övé* történései, mely egy életvilágszerű környezetbe lépteti be a hőst. Vajon csak ez lenne a különbség a két életút eltérő végkifejlete között? Mindenesetre a Tímár Mihályra vonatkozó áthallások, már-már konkrét szövegekőzi utalások⁴⁸ elég egyértelműek a regényben: Jókai legújabb monográfiusa szerint az *Enyim, tied, övé* „Az arany ember parafrázisának tekinthető. Főhőse ugyanúgy talpig becsületes emberből lesz a modern élet erkölcsi elől kitérni képtelen, újmódi Midász királlyá, mint Tímár Mihály, ugyanúgy szert tesz egy öt tisztelő, de mást szerető feleségre, és ugyanúgy részesedik az igazi családi boldogságból, a sziget-lét idilljéből, mint az előbbi mű főhőse Noémi oldalán. Áldorfay Ince mégis fordított utat jár be.”⁴⁹ A heroikus hiperbola tehát állandóan megtörik, s helyébe a szerepekre hulló, szerepeiben kudarcot valló figura lép be, aki egyre inkább csak tehetetlenül sodródik az eseményekkel, míg az örület, a személyiség teljes elidegenedésének az állapota, végleg magával nem ragadja.

⁴⁸ „Pedig Áldorfay most már valóban gazdag ember volt. Amihez hozzákezdett, az mind fényesen sikerült. Annyi pénzt csinálhatott már, amennyit akart.” (II/168.) „Az a holdfény odaveté a falra a fehér alak fekete árnyékát. S az újra kísértetni kezdé.” (II/55.)

⁴⁹ SZAJBÉLY, *Jókai Mór*, 273.